

MACHT, WELLUST EN ZINK.

HET INDUSTRIËLE LANDSCHAP
EN DE MYTHE VAN MORESNET

04.09–

12.12.2021

**bureau
europa**

Platform
voor
architectuur
& design

Boschstraat 9

Hartelijk welkom bij de expositie Macht, Wellust en Zink, een erg bijzondere geschiedenis uit deze regio over de verstreckende invloeden van industrie op het landschap, de architectuur en onze identiteit.

Deze expositie geeft een kijk op de ontwikkeling van de eerste industrieën in Europa in combinatie met de grond-politiek, de Europese eenwordingsambitie die zich vertaalt in het Esperanto, de productmarketing die stiekem via de Parijse salons werd gevoerd en de eindeloze drang naar innovatie die leidde tot de zinkindustrie.

Vlak bij het huidige drielandenpunt, toen een vierlandenpunt, vind je nog altijd collectieve emoties en herinneringen maar ook zorgen over de kwaliteit van de grond, het zinkvioletje en de mogelijkheid dat de mijnbouw terugkomt.

Bureau Europa heeft als platform voor architectuur, design en de ontworpen omgeving voor deze expositie samen-gewerkt met vele partners en instellingen in de Euregio. Alle elementen zijn samen gespiegeld en gewogen om niet alleen de onwaarschijnlijk fantastische verhalen te bundelen maar ook de hedendaagse kijk op de grenzen, het materiaal en ambacht te tonen.

Een voedingsbron voor de toekomst.

Floor van Spaendonck
Directeur Bureau Europa

25

26

27

04	INTRO MACHT, WELLUST EN ZINK
06	I: DE DAKEN VAN PARIJS
09	II: HET BOUDOIR VAN FANNY MOSSELMAN
12	III: HET MAGAZIJN
16	IV: HET FOTOALBUM VAN ST PAUL DE SINÇAY
20	V: NEUTRAAL MORESNET, OF; AMIKEJO
26	VI: DE UITPUTTING VAN DE AARDE
33	BIJSCHRIFTEN- OVERZICHT
36	COLOFON EN DANKWOORD

MACHT, WELLUST EN ZINK

Les trois pierres
Groeten

MACHT, WELLUST EN ZINK

Een kwestie van ontwerp.

De grond waar wij op leven kent een grote rijkdom. De grenzen van Zuid-Limburg werden en worden getekend en ontworpen door de minerale welvaart die onder onze voeten ligt. Zo ook het materiaal met de naam zink: het oogt dof en grijs maar er schuilt een schitterende geschiedenis onder het oppervlak, symbolisch voor grens- en grondpolitiek, industrie en de invloed op ons landschap.

Dit zink uit onze grensstreken was de essentie van één van de grootste industrieën ter wereld, verantwoordelijk voor de wording van stad en land, cultuur en natuur. In de tentoonstelling ervaar je de nieuwsgierigheid naar het materiaal, de innovatie en de consequenties. Generaties mensen leefden bij de gratie van het materiaal: ze werkten in en om de mijnen; ze ervoeren de grenzen die er opeens om hun wereld werden getrokken; ze wandelen door de landschappen die het zink bouwt of afbreekt; ze zoeken grenzen op om te overschrijden, op zoek naar een gezamenlijke toekomst.

De stille getuigen van zink zijn vandaag zichtbaar in ons straatbeeld: van de eenvoudige dakgoot en gevelbekleding tot het ontwerp van Aldo Rossi voor het Bonnefantenmuseum waar het zink de koepeltoren bedekt. Maar ook in de natuur zijn de verdorde landschappen waar weinig groeit en tegelijkertijd het volstrekt unieke zinkviooltje de onbedoelde nevenproducten van de oude industrie. De 19e-eeuwse geschiedenis van zink die begint in het Belgische dorpje Kelmis is er eentje die nog lang zal blijven doorwerken.

I

DE DAKEN VAN PARIJS

DE DAKEN VAN PARIJS

De satelliet ziet het zink van het drielandenpunt.

Wie op Google Earth Parijs bezoekt, kijkt neer op een wit-grijze, zinken oceaan aan daken. Deze 19e-eeuwse dakplatenmassa, die typische mansardes boven op die statige gebouwen, vormen een patroon aan grillige lijnen, kriskras door elkaar. Dit wonderlijke zinken landschap bedekt 80% van de daken aan de boulevards en avenues. De Parijse daken zijn zelfs genomineerd als UNESCO Werelderfgoed! En dat is te danken aan een ondernemende, verleidelijke dame en een onopvallend dorpje vlak onder de Vaalserberg: Kelmis.

De oude zinkmijnen in het Belgische Kelmis zijn de voedingsbodem geweest van grote ontwikkelingen, lokaal en internationaal: de industriële revolutie op het Europese vasteland; het ontstaan en verdwijnen van nieuwe grenzen en identiteiten; machtspelletjes die het internationale politieke toneel hebben bepaald; de levens van een tiental generaties inwoners van de Euregio; en de aantasting, zowel goed als slecht, van de rijke landschappen van Zuid-Limburg en daarbuiten.

Ondanks het feit dat zink een allesbepalende impact heeft gehad op grenzen, de industrie en het stadsgezicht van Parijs, is het materiaal, de kennis en toepassing vandaag de dag onderhevig aan slijtage. De kennis en de kunde om het zink te restaureren en toe te passen erodeert met de tijd, net als het materiaal zelf. Of de afname van bekwame zinkwerkers en de schaarste aan grondstoffen ook een einde betekent aan het ambacht of de status van wereldproduct valt nog te bezien.

① De geboorte van het moderne Parijs

Fotobewerking, 2021

In de 19e eeuw is Parijs een Middeleeuwse stad met een eeuwenoud stratenplan en een bevolkingsdichtheid van één persoon per 3m². Door urbanisatie als gevolg van de industriële revolutie slijbt de Franse hoofdstad nog verder dicht. Epidemieën grijpen om zich heen alsook de maatschappelijke onvrede die regelmatig leidt tot bloedige, gewapende opstanden. Als een neef van Napoleon Bonaparte in 1848 president wordt en in 1852 zelfs keizer Napoleon III, worden oude plannen om de stad onder handen te nemen doorgezet. 'Aérer, unifier, et embellir': hofarchitect baron Haussmann krijgt de opdracht de stad van lucht te voorzien, de verschillende delen beter met elkaar te verbinden en van Parijs een magistrale, moderne wereldstad te maken. Tussen 1853 en 1870 ontstaat het Parijs zoals we het nu kennen, met zijn pleinen, boulevards en avenues en compleet met zinken daken natuurlijk.

② Dakdekkerstekort verandert aanzicht Parijs

RTL, nieuwsverslag, 1 april 2021

De beroemde zinken daken van Parijs zijn anno 2021 hard aan reparatie toe. Een zinken dak kan met gemak 50, 100, soms wel 150 jaar liggen. Die lange levensduur is te danken aan de beschermende patina-laag die er onder invloed van het weer op het materiaal ontstaat. Sinds de bouw van Haussmanns appartementenpaleizen in de Parijse binnenstad in de jaren '50 en '60 van de 19e eeuw, heeft het zink onaangeroerd kunnen liggen. Maar vandaag is het zware werk boven op de daken niet populair onder jongeren, er is te weinig aanwas van nieuw, gepassioneerd talent en oude kennis kan niet worden overgedragen. Een gevaar voor de typische uitstraling van de Franse hoofdstad? Wat als het zinken dak daar verdwijnt en plaatsmaakt voor een ander materiaal waar minder traditionele kennis voor vereist is?

HET BOUDOIR
VAN FANNY
MOSSelman

HET BOUDOIR VAN FANNY MOSSELMAN

Hoe de verleidelijke ambassadrice
een wereldstad, een keizerrijk en een
grootindustrie maakte.

De grote schrijver Balzac noemde haar ‘de ambassadrice met het gouden haar’. Fanny Mosselman, gravin Le Hon, geboren in de directeursfamilie van het Luikse zinkbedrijf Vieille Montagne, viel goed in de smaak in de Parijse salons. Haar man Charles was de eerste Belgische ambassadeur in Frankrijk en maakte gretig gebruik van haar goede connecties.

Fanny maakte er geen geheim van dat ze hartstochtelijke affaires onderhield met hooggeplaatste heren, zoals de edelman Charles de Morny. Ze was kind aan huis in koninklijke kringen: ze had het luisterend oor van Leopold, koning der Belgen en was nauw bevriend met Hortense de Beauharnais, de ex-koningin van Holland. Het is bijna evident dat ze dan in – zeer – nauw contact komt met een toekomstige keizer.

Hij, een neef van Napoleon, was de enige president van de Tweede Franse Republiek. Met de steun van zijn halfbroer Charles de Morny en zijn moeder Hortense de Beauharnais wist hij zich verzekerd van succes toen hij in 1851 zijn coup d'état pleegde en keizer Napoleon III werd. Privécorrespondentie wijst erop dat die coup voor een goed deel mogelijk is gemaakt door investeringen van Fanny Mosselman. Investeren in haar eigen weelde en status, maar meer nog misschien in de toekomst van het familiebedrijf.

Want vandaag herinneren we ons keizer Napoleon III vooral om één in het oog springend wapenfeit: de grootschalige verbouwing van de Franse hoofdstad die hij uitbesteedde aan een neef, baron Haussmann. Het Middeleeuwse Parijs maakte plaats voor een moderne metropool van bombastische boulevards, magistrale monumenten en pittoreske pleinen. Voor het dak op de nieuwe Franse hoofdstad, zo werd de keizer door zijn Belgische vriendin ingefluisterd, moest hij maar eens denken aan een modern bouwmetaal: zink.

HET MAGAZIJN

HET MAGAZIJN

De exquise kwaliteit en veelzijdigheid
van een massaproduct.

Wie aan zink denkt, zal vaak niets beters te binnen schieten dan de bescheiden dakgoot. Hoewel de dakgoot inderdaad essentieel is geweest voor het succes van zink, te danken aan Baron Haussmann, is het een materiaal dat zich makkelijk laat bewerken en laat gebruiken in talloze legeringen met andere metalen.

De veelzijdigheid van zink wordt het best geïllustreerd door de rijkheid en variatie aan dak- en gevelbekledingen, ornamenten en sculpturen, dagelijkse toepassingen en opvallende gekkigheden. Veel van wat hier te zien is, kon rechtstreeks besteld worden uit een catalogus: het was immers massaproductie en lag vaak op voorraad. De grote zinkbedrijven, zoals Kraus, Walchenbach & Peltzer uit Stolberg, vlakbij Aken, of F.W. Braat uit Delft, maar ook Vieille Montagne uit het Luikse, met zijn mijnen in Kelmis, publiceerden alle hun eigen catalogi. In alle mogelijke stijlen kon de welgestelde 19e-eeuwer zijn onderkomen van binnen en van buiten met zink verrijken.

Het natuurlijke element zink kan uit verschillende mineralen gewonnen worden, die vroeger allemaal simpelweg galmei of kalamijn genoemd werden. Dat hier de naam van het dorpje Kelmis (Frans: La Calamine) vandaan komt, zegt wel iets over de bodemrijkheid. De oeroude mijn aldaar, die van oudsher Altenberg genoemd werd en waar het zinkbedrijf Vieille Montagne zijn naam aan ontleende, werd gezien als de rijkste zinkertsgrond van Europa.

Die rijkdom veroorzaakte eeuwenlang diplomatieke onrust, industriële verdrukking en verstoorde landschappen in dit deel van de wereld – met fysieke maar ook collectief psychologische doorwerkingen in onze hedendaagse omgevingen, een zekere niet weg te denken lokale melancholie. De fotoseries van Irmel Kamp en verderop van Filippo Ciriani brengen dit beide in beeld.

③ De veelzijdigheid van een massaproduct

Sculpturen, architectuuronderdelen, objecten, ca. 1880–1920

Zink is een veelzijdig materiaal: het is makkelijk te produceren, in verschillende vormen te verkrijgen en daarna flexibel en handzaam om mee te werken. Elke vorm, hol of massief, broos of stevig, is denkbaar. Het materiaal kan daarom op veel terreinen worden ingezet, variërend van kleine onderdelen in batterijen, moderne telecommunicatie of als metaal voor muntgeld, maar ook als architectonische onderdelen en huishoudelijke gebruiksvoorwerpen: niet alleen simpele dakgoten, vergaarbakken, teiltjes en tobbes, maar ook dakbekledingen en -ornamenten zoals ossenogen en weerhanen; kunstobjecten voor in huis, van decoratieve

vazen tot pantersculptuurtjes; en grote pronksculpturen van alle mogelijke personen.

Met dank aan Gemeente Maastricht; Museum Zinkhütter Hof, Stolberg (D); Maison de la Métallurgie et de l'Industrie, Luik (B); De Zinkmeesters, Budel-Dorplein

④ De catalogus van Lorenz Sporer

Münchener Metallornamenten & Blitzableiter Artikelfabrik Lorenz Sporer, München, publicatie, 1905

Er is maar één boekwerk dat de Bijbel verslaat in oplage en verspreiding: de jaarlijkse catalogus van IKEA. Dat is: tot 2021. De Zweedse meubelgigant heeft zijn meubel-

plaatjesfestijn geheel naar het digitale rijk overgeheveld, maar ook op de website blijft het een extravaganza van massa-productie en prefabricatie. De industriële revolutie maakte dit verschijnsel mogelijk en het betaamde elke grote, 19e-eeuwse compagnie zijn eigen catalogus te publiceren. De relatie tussen productie en consumptie werd hiermee drastisch veranderd: er ontstonden showrooms en grote magazijnen waar alle mogelijke voorwerpen lagen te wachten tot hun aankoop. Er was een nieuw, rondstruinend, winklend publiek dat hun exterieur of interieur naar eigen inzichten wilde – en nu ook kon! – vormgeven. De handscatalogus van zink-, koper- en messingfabrikant Lorenz Sporer uit München, geeft een goed beeld van wat je allemaal kon kopen.

Met dank aan Museum Zinkhütter Hof, Stolberg (D)

tuur gerichte zwartwitwerk die telkens de geest van een plek precies weet te vangen. De intensieve zinkontginning in de regio maakte het mogelijk huizen massaal met juist dit materiaal te verrijken. Zinken gevelbekleding werd aangebracht op muren op het westen en bood bescherming tegen wind en regen. Ongeveer een vijfde van deze antieke gevels is bewaard gebleven. Deze zinkgevels zijn typerend geworden voor de glooiende weidelandschappen van het Butterländchen in het hart van de Maas-Rijn Euregio, vooral in de kleine dorpjes en op de verspreide boerderijen. Reis op een zonnige namiddag van Luik oostwaarts naar Aken en je weg zal worden verlicht door schijnende, plaat-metalen zijgevels.

Met dank aan IKOB – Museum für Zeitgenössische Kunst, Eupen (B)

⑤ Mit Zinkblech verkleidete Bauten in Ostbelgien

Irmel Kamp, fotografie, 1978–1982

Vanaf het begin van de 20e eeuw was het mode in de bouw om gevels met zinkplaten, vaak in overlappende losanges (ruiten), te bekleden. De Duitse fotograaf Irmel Kamp maakte hier een serie van, die exemplarisch is voor haar op architect-

IV

HET FOTOALBUM
VAN ST PAUL
DE SİNÇAY

HET FOTOALBUM VAN ST PAUL DE SINÇAY

Hoe het leven zich afspeelt bij gratie
van de industrie en de economie.

De geschiedenis van de zinkindustrie begint met Napoleons badkuip. Aan de vooravond van de Industriële Revolutie op het Europese vasteland ziet de Luikse wetenschapper Jean-Jacques Dony zijn kans schoon zijn eerste zinkoven aan het werk te zetten. De uitvinder maakt een draagbare, verwarmbare badkuip en presenteert deze aan Napoleon. De kouwelijke keizer van Frankrijk is enthousiast: hij neemt de badkuip overal mee naartoe, zelfs naar Rusland. Overtuigd door het verkooppraatje van Dony, verleent hij hem in 1805 het recht om de mijn Altenberg te exploiteren.

Dony, hoewel een geniaal wetenschapper, was als ondernemer geen succes. Zijn zinkfabrieken in Saint-Léonard, een wijnboerenvoorstad bij Luik, moesten om milieutechnische redenen al gauw sluiten. De beklading met zink van het dak van de Luikse St. Barthélemy, een wanhopige commerciële stunt, mocht niet baten. Dony stierf berooid, zijn zinkbedrijf werd overgenomen door zijn compagnon François-Dominique Mosselman, die er in 1837 de Vieille Montagne van maakte.

Vieille Montagne was al gauw een heuse grootindustrie, een multinational zelfs met vestigingen in Frankrijk, Duitsland, Engeland, Zweden en Sardinië. In Oost-België lagen de meeste fabrieken. Vieille Montagne was toonaangevend en duizenden mensen hebben het bedrijf groot gemaakt. Mensen die niet anders konden dan er te werken: het bedrijf was in deze contreien een onvermijdelijkheid, je had er op de een of andere manier altijd mee te maken. Of je nu naar de school voor de arbeiderskinderen ging, of je ouders er werkten, of je uit het ziekenfonds

van directeurs St Paul de Sinçay ontving of op consult ging bij de bedrijfs-annex-dorpsarts.

Vieille Montagne bestuurde alles in een mensenleven, de mensen zelf waren slechts tandwielletjes in het geheel. In het neutrale, regeringloze gebied rondom de Altenberg was Vieille Montagne het bedrijf dat de dienst uitmaakte en de maatschappij vormgaf. Denk niet aan de kapitalistische onderdrukking van de arbeider, nee, maar juist aan de sociale voorzieningen en zekerheden die de heren directeuren voor hun mensen troffen. De arbeiders die voor Vieille Montagne werkten hadden zwaar werk, maar er werd ook goed voor ze gezorgd. Het fotoalbum van directeur Louis-Alexandre St Paul de Sinçay uit 1868 laat op een bijna staatsieportretachtige wijze de werknemers trots en in vol ornaat zien.

⑥ Wat is er nodig om zink te krijgen?

Grondstoffen en attributen,
ca. 1870-1920

De zinkmijn van Kelmis was de voornaamste van Europa en productie groeide er jaarlijks, van 3.631 ton zink vlak na de oprichting van Vieille Montagne tot maar liefst 60.846 ton zink in 1900. In de mijnen, smelternijen, walsen en andere fabrieken werkten mannen, vrouwen en kinderen, veel van hen ook van buiten de landsgrenzen! Het werk was er zwaar en gevaarlijk en veel mensen haalden de leeftijd van 40 jaar niet. In de reductieovens werd het mineraal met het zinkerts verbrand op een temperatuur van 907 °C (een betrekkelijk lage temperatuur, anders zou het zink verdampen). Het zink zette af als wit poeder aan de binnenzijde van verkoelde pijpen (moffels geheten). Het werd vervolgens

met grote lepels en schrapers uit de pijpen geschraapt. Daarna kon het vloeibare goedje gebruikt worden bij het verzinken van andere materialen, of gewalst tot platen: de grote innovatie die van Dony's zinkproductietechnieken een wereldwijd succes maakte.

Met dank aan Museum Zinkhütter Hof, Stolberg (D) en Museum Vieille Montagne, Kelmis (B)

⑦ Statuts de la Caisse des Ouvriers

Société de la Vieille Montagne,
publicatie, 1856

Als in de jaren 1840 directeur Charles de Brouckère (zoon van de eerste, gelijknamige gouverneur van Limburg) aan het roer staat van Vieille Montagne worden voor

die tijd opzienbarende initiatieven opgezet om leef- en werkomstandigheden van de arbeiders flink te verbeteren. Werknemers krijgen productiviteitsbonussen en er worden gemeenschappelijke kantines, spaarbanken, ziekenfondsen en pensioenfondsen opgezet. Het bestuur van deze fondsen valt de werknemers zelf te beurt, waar ze elders maar weinig te zeggen zouden hebben gehad. Latere directeuren St Paul de Sinçay (vader en zoon) zetten door: ze bouwen scholen voor de arbeiderskinderen, zorgen ook voor de gezondheid en veiligheid van de werknemers en hun gezinnen. Het bedrijfsbewind wordt in heel Neutraal Moresnet doorgevoerd, waardoor het minilandje een verzorgingsstaat avant la lettre wordt. Als in 1902 en 1913 enorme stakingen zijn in heel Europa, doen de werknemers van Vieille Montagne dan ook niet mee.

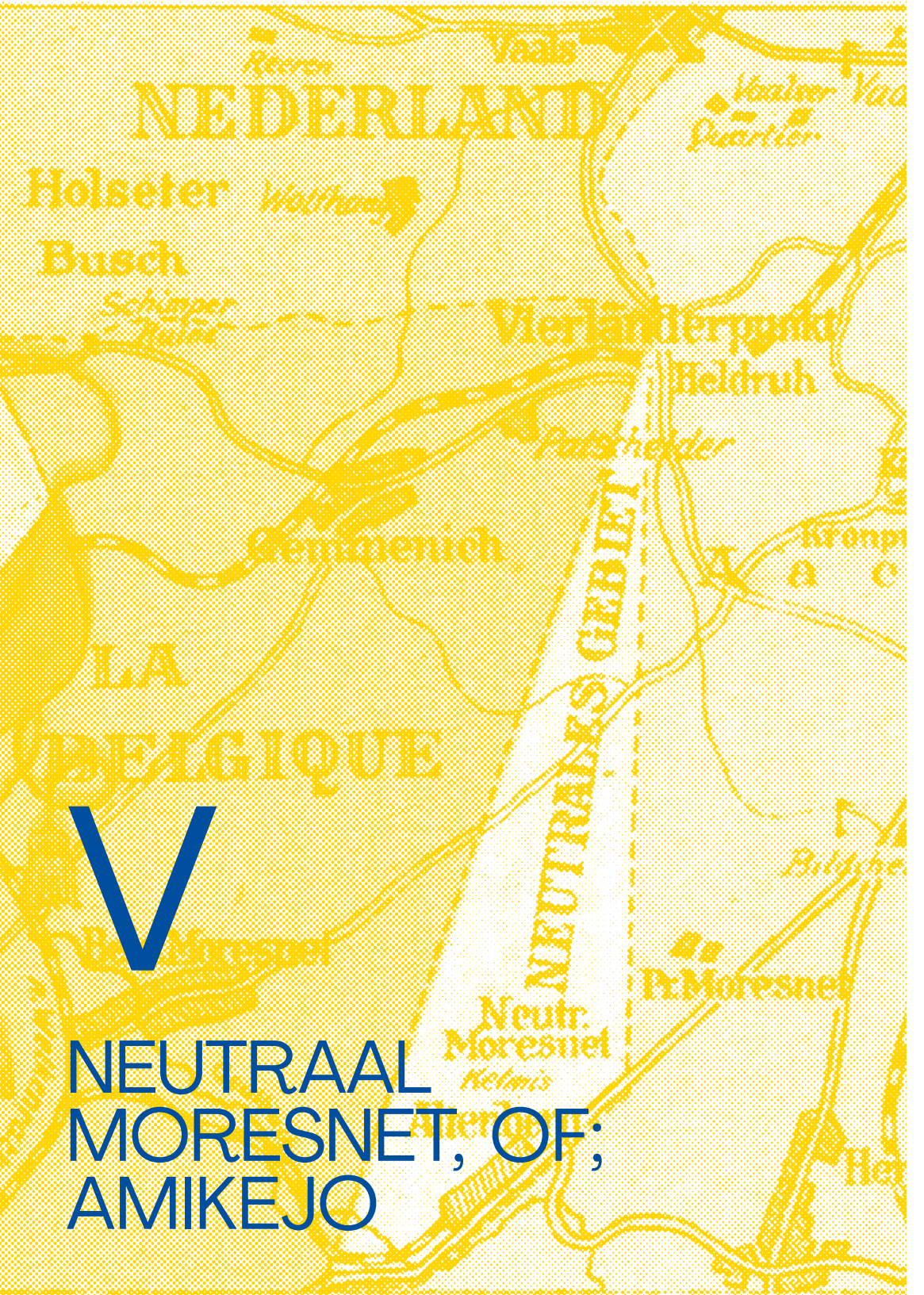
Met dank aan het Rijksarchief te Eupen (B), collectie Firmin Pauquet

⑧ Albums de St Paul de Sinçay Société de la Vieille Montagne, fotografie, 1868

Vieille Montagne pioniert met de sociale zekerheden die het zijn werknemers biedt, al moet de kanttekening gemaakt worden dat er zich onder impuls van het socialisme in de tweede helft van de 19e eeuw wel ook vakbonden beginnen te vormen die strikt verboden worden door de directie. De directeuren uit die tijd blijven investeren in het te vriend houden van hun mensen, door ook te zorgen voor een uitbundig verenigingsleven dat een sterk gemeenschapsgevoel voortbrengt. De werknemers van Vieille Montagne voelen daardoor ook een oprechte genegenheid, zelfs trots voor hun bedrijf. Die trots is wederkerig: directeur Louis-Alexandre St Paul de Sinçay mag maar wat graag pronken met de welgesteldheid van zijn mensen. Hij laat een bijzonder document maken: waar andere grootindustriëlen litho-albums maken om met hun eigen rijkdom te pronken, staan in zijn fotoalbum juist een groot aantal werknemers afgebeeld op een bijna staatsieportretachtige manier, compleet met naam en functie, in hun arbeiderskloffie en gewapend met hun attributen.

Met dank aan Maison de la Métallurgie et de l'Industrie, Luik (B) en aan Ron Ramaekers voor de montage

NEDERLAND

Holseter

Busch

Vierländerpunkt

Helderuh

Gemmenich

NEUTRALES GEBIET

Bildt

V

NEUTRAAL
MORESNET, OF;
AMIKEJO

Neutr. Moresnet

Pr. Moresnet

NEUTRAAL MORESNET, OF; AMIKEJO

Staatkundige strubbelingen en landsontwerp aan het vierlandenpunt.

De ondergrondse rijkdom bij Kelmis was zo fabelachtig dat het in heel Europa gonsde. Vanouds lagen de belangrijkste messingcentra – waarvoor veel zink nodig is – al vlakbij de Altenberg: in Aken en in Dinant. Maar na Waterloo had Napoleons mijnconcessie aan Dony niets meer te betekenen. De Altenberg kon opnieuw geclaimd worden. De kiftende koningen van Nederland en Pruisen weigerden de ander allebei de waardevolle zinkmijn. Een noodoplossing werd bedacht: aan de teken-tafel kreeg Europa er een nieuw land bij. Om de 256 boeren van Kelmis werden grenzen opgetrokken. Zij woonden nu in autonoom gebied, Neutraal Moresnet.

Het landje van 3,44km² was een onvolkomen onbedoeldheid. De eigenaardige driehoeksvorm, waarvan de noordelijke punt de vierde grens aan het vierlandenpunt vormde, lag precies tussen de twee dorpen Moresnet (Nederland/België) en Neu Moresnet (Pruisen/Duitsland). Hoewel er niet veel van het landje werd verwacht en de buurlanden bleven pogen het in te lijven, ontstond er een volk met een eigen nationaliteitsgevoel. Er was een hoofdstad: het dorp Kelmis. Een staats-hoofd: de burgemeester. Een verdedigingsmacht die uit één veldwachter bestond. Het was een smokkel-, belasting-, gok- en alcoholparadijs. En de Godheid in dit piepkleine strookje Euregio? Vieille Montagne...

Het zinkbedrijf was allesomvattend en -bepalend. De door de directeuren opgezette fondsen en getroffen sociale voorzieningen, de school en de arts, het verenigingsleven, de gemeenschapszin werden alle doorgevoerd op nationale schaal in Neutraal Moresnet. Het land

en zijn cultuur ontwikkelden zich bij gratie van het bedrijf, de mensen ontleenden hun bestaansrecht aan het zink. De Akense arts Wilhelm Molly, dorpsdokter, ambieerde méér. Zijn hobbyverzameling postzegels groeide uit tot een Moresnetter Postdienst; hij ontwierp nieuwe valuta; hij wilde het land zelfs een nieuwe taal aansmeren, Esperanto. Neutraal Moresnet, ooit broeinest van verschoppelingen en gelukszoekers, mensen die uit het niets in het diepe werden gegooid door de hoge mogelijkheden in Wenen, groeide uit tot een broedplaats van idealisme en verbroedering. Een heus Amikejo, of: Land van Vriendschap.

Dat wil zeggen: tot de Duitse bezetting in de Eerste Wereldoorlog en de Belgische annexatie op 10 januari 1920.

⑨ Karte des Neutralen Gebietes Moresnet Landkaart, ca. 1840

Na Napoleons finale nederlaag bij Waterloo gaat Europa er heel anders uitzien. Op het Weens Congres van 1814-15 wordt Frankrijk ingesloten door sterke bufferzones: het nieuwe Koninkrijk Nederland wordt zo op de kaart ingetekend, de grenzen rondom Frankrijk worden opnieuw getrokken. Maar als je een nieuw land creëert, stuit je al gauw op grenskwesties met bestaande landen. Kelmis is zo'n kwestie. De reputatie van de rijke zinkmijn en de toekomstbeloftes van het materiaal zorgen voor diplomatieke onenigheid tussen Nederland en Pruisen. Bij de onderhandelingen stuit men op tegenstrijdige afspraken en het eeuwige getouwtrek moet worden beslecht met een noodoplossing: op 26 juni 1816 wordt een taartpunt van 3,44km²

tijdelijk verklaard tot het Onverdeelde Gebied van Moresnet. Een speciale commissie zal zich er later over buigen... alleen wordt die nooit bijeengeroepen. Als na de Belgische onafhankelijkheid een nieuwe onderhandelingspartner aan tafel komt ter vervanging van Nederland, blijven de gesprekken met de Duitsers spaak lopen. Neutraal Moresnet kan zo, eigenlijk onbedoeld, een eeuw lang blijven bestaan.

Met dank aan het Rijksarchief te Eupen (B), collectie Firmin Pauquet

⑩ Kelmis als hoofdstad:
straatbeelden en postkaarten
Fotografie, ca. 1900

Door de waarde van zink in de 19e eeuw vindt er net als bij de goudkoorts een heuse zink rush plaats en het ingeslapen Kelmis groeit explosief van een boerendorp van 256 inwoners in 1815 tot een 'hoofdstad' van 4000 in 1900. De industrie trekt veel mensen, maar daarmee ook een boel ongeregelheden. Neutraal Moresnet krijgt de reputatie van belastingparadijs en smokkelaarsbol, waarbij zelfs zover wordt gegaan dat de bossen aan Belgische en Duitse zijde worden gekapt, zodat de douane beter zijn werk kan doen. In Moresnet blijven de bomen gespaard, waardoor de grenzen van het land zich nog steeds laten aftekenen in het Vijlenerbos. In de tussentijd wordt de mijn steeds verder uitgeput en daarmee de bestaansreden van het dwergstaatje – iets dat zowel België als Pruisen verlekkerd aanziet in nieuwe pogingen het gebied te annexeren. Maar met het sociale beleid van Vieille Montagne verbetert de levenskwaliteit in en om Kelmis aanzienlijk. Onder al deze bijzondere omstandigheden begint zelfs een besef te ontstaan van de unieke situatie waar deze mensen zonder erom gevraagd te hebben nu in verkeren. De geboorte van een heus onafhankelijkheidsgevoel.

Met dank aan het Rijksarchief te Eupen (B), collectie Monika Reuter en Museum Vieille Montagne, Kelmis (B)

⑪ Toerisme aan het
vierlandenpunt
Postkaarten, ca. 1900

Na de Belgische Revolutie in 1830 ontstaat er alweer een nieuw land in Europa dat het Nederlandse co-regentschap over Neutraal Moresnet overneemt (al zal Nederland nooit officieel afstand doen van het gebied). Nu de provincie Limburg gesplitst wordt, ontstaat er boven op de Vaalserberg een vierlandenpunt. Het wordt niet alleen een toeristische trekpleister die Neutraal Moresnet op de kaart zet (meer dan het hoopvolle casino dat in 1902 slechts van héél korte duur was), maar ook een symbool. Door zichzelf steevast als vierde land te presenteren, onderstreept Neutraal Moresnet zijn onafhankelijkheidsverlangen. De postkaarten van het vierlandenpunt verbeelden bovendien trots op cultuur- en taaldiversiteit door nu eens de inwoners van de vier landen op het punt bij elkaar te laten komen, dan weer de grenswachten in hun verschillende uniformen, of zelfs groepjes toeristen die zich vergenoegen door in alle vier de landen tegelijk te gaan staan. Het idee van een open, grenzeloze Euregio lijkt op de Vaalserberg meer dan ooit binnen handbereik.

Met dank aan Museum Vieille Montagne, Kelmis (B)

12 Amikayo – Marche, op. 11
Willy Huppermann, muziek, 1908

Neutraal Moresnet is in de grond een symbool voor de Europese eenwordingswens. Het land koestert aan het einde van de 19e eeuw zijn eigen diversiteit en het vreedzaam samengaan van de verschillende talen en nationaliteiten. Het landje is minuscuul genoeg dat scheidslijnen er tamelijk zacht zijn en bij het samenkomen der landsgrenzen op het Vierlandenpunt wordt duidelijk hoe nietszeggend het concept ‘grens’ in wezen wel niet is. Een idealist als de dorpsarts Wilhelm Molly gaat nog een stap verder: uit zijn vriendschap met de Franse professor Gustave Roy ontstaat de bijzondere ambitie om van Neutraal Moresnet de eerste Esperantotalige staat ter wereld te maken: Amikejo (Land van Vriendschap). Het plan wordt breed omarmd in Kelmis, waar meteen een volkslied wordt gecomponeerd, taalcursussen worden gegeven en een Esperantoclub wordt opgezet die nog steeds bestaat. Nooit meer heeft het Esperanto zo’n hoge dichtheid vloeiende sprekers gehad als in Kelmis aan het begin van de 20e eeuw. Het had niet veel gescheeld, of het hoofdkwartier van de Universala Esperanto Asocio had niet in Rotterdam maar in Kelmis gelegen.

Met dank aan Museum Vieille Montagne, Kelmis (B)

13 Volledige grammatica van het Esperanto
L.L. Zamenhof, publicatie, 1905

De oogarts Ludwik Lejzer Zamenhof publiceert in 1887 voor het eerst de grondbeginselen van het Esperanto, met zijn 16 grammaticaregels en achterliggende filosofie. Opgegroeid in het scherp verdeelde Białystok (Polen), zag hij als kind

hoe een gebrek aan communicatiemogelijkheden discriminatie, intolerantie en vreemdelingenhaat in de hand werkt. Hij ontwerpt een internationale hulptaal en maakt deze zo eenvoudig mogelijk, zodat iedereen Esperanto snel en zonder veel moeite als extra hulpmiddel kan leren. De taal moet de Europese harmonie en internationale tolerantie bevorderen. Esperanto gaat gepaard aan een heuse cultuur en vredelievende ideologie die het behoud van taaldiversiteit en gelijkwaardige communicatie hoog in het vaandel heeft, zoals in 1996 vastgesteld in het door UNESCO gedragen Praags Manifest. Na de Brexit was het Engels als voertaal volgens het publieke sentiment op zijn retour en nam de interesse in Esperanto daarom enorm toe. Anno 2021 worden er pogingen ondernomen om Esperanto een officiële taal van de Europese Unie te maken.

14 Proclamation aux habitants de Moresnet-Neutre
Provincie Luik, plakkaat, 1919

Neutraal Moresnet is de Duitsers een doorn in het oog: Esperanto wordt in Duitsland als een bedreiging gezien; Duitse émigrés moeten zorgen voor vingers in de politieke pap; en de collaborerende burgemeester Schmetz saboteert zelfs de aanleg van een nieuwe telefoonkabel naar België. Duitsland probeert het landje daarna te annexeren via het Permanent Hof van Arbitrage in Den Haag, maar dat versterkt de onafhankelijkheidsgevoelens in Neutraal Moresnet alleen maar. In 1914-15 komt een abrupt einde aan de neutraliteit als het landje ten slotte toch onder de voet gelopen wordt door het Duitse leger. De Duitsers leggen het spoor aan naar Aken en bouwen de markante spoorbrug die tot vandaag het landschap domineert. In het Verdrag van Versailles wordt na de oorlog besloten dat het landje moet worden ‘teruggegeven’ aan België, maar dat probeert het vervol-

gens toch weer aan de Duitsers te verkopen. De ontstane argwaan jegens België moet worden gesust met dit 'Hartelijk welkom in België'-plakkaat, dat vriendelijk doch dwingend uitlegt dat Neutraal Moresnet niets meer was dan een onhoudbare situatie die nu eindelijk is opgelost.

Met dank aan het Rijksarchief te Eupen (B), collectie Firmin Pauquet

15 Het vergeten land van Moresnet

Fred Dijs en Bureau Beekvisser,
film, 1990

Vandaag de dag lijkt de geschiedenis van Neutraal Moresnet meer fabel dan feit. Het dwergstaatje leeft nog maar weinig in de publieke verbeelding. De geschiedenis ervan wordt vaak geromantiseerd. Vergeten moet niet worden dat het leven van alledag voor de inwoners van het neutrale gebied, hoewel afgebakend door staatkundige strubbelingen en kapitalistisch winstbejag, zich niet alleen maar daarvoor liet invullen. Het besef van de unieke situatie daalde langzaam en pas laat, maar wel hevig in. Vandaag lijkt er nog maar weinig aan Neutraal Moresnet te herinneren, maar in recente jaren heeft het onderwerp een opleving meegemaakt, met de publicaties van Philip Dröges *Moresnet* (2016), het boekenweekessay 'Zink' van David van Reybrouck (2016) en de heropening van het vernieuwde Museum Vieille Montagne (2018) in Kelmis. De documentaire van de Nederlandse filmmaker Fred Dijs brengt Neutraal Moresnet onvergetelijk in beeld: een aantal oudinwoners van het neutrale gebied laat zien hoe het landje en de mijnen nog steeds onder de mensen in Kelmis leven.

VI

DE UITPUTTING
VAN DE AARDE

DE UITPUTTING VAN DE AARDE

Zink kan een landschap maken,
zink kan een landschap breken.

De glansrijke historie van het zinkbedrijf Vieille Montagne had een lastige start: het bedrijfje van Jean-Jacques Dony kreeg in het Luikse Saint-Léonard begin 19e eeuw al te maken met een verrassend hedendaagse problematiek: de milieuagenda. Lokale wijnboeren zagen hun oogst verpieteren onder het neerdwarrelende zinkstof uit de rookwalmen van de industrie en spanden protesten en processen aan, waardoor deze eerste zinkfabrieken van Vieille Montagne vroegtijdig maar voorgoed hun poorten moesten sluiten. De gelijkenissen met moderne dossiers zijn treffend.

Zink bewijst zich later nog meer als een groot beïnvloeder van de natuur en het landschap, maar niet op een louter vernietigende manier. Het is waar dat eeuwenlange zinkexploitatie in de Euregio een sterk vervuilde Geul heeft veroorzaakt: de meanderingen van deze rivier hebben grote dichtheden zware metalen afgezet in de Limburgse aarde. Ook de zinkwitterreinen van Maastricht en Eijsden getuigen hiervan: de grond rondom is sterk vervuild. Elk perceel bouwgrond in het gebied moet worden afgegraven zodat 'verse' grond, van elders aangevoerd, later ervoor in de plaats kan komen.

Voor veel planten is deze leefomgeving funest, maar één unieke bloem gedijt er wél bij: het zinkviooltje, dat van nature alleen in deze streek groeit. De sanering van het lokale Natura 2000-landschap bedreigt deze bloem daarentegen. Verder naar het noorden is de natuur rondom de industrie van Budel-Dorplein zo verdord en verdroogd door de mijnbouw, dat er een bijzonder landschap is ontstaan. Omdat er niemand wil wonen, is het intact gebleven en kan het vandaag als Natura 2000-gebied beschermd worden.

Milieucriteria zijn anno 2021 een belangrijke grond voor industriële – al dan niet afgedwongen – innovatie. De exploitatie van de aarde gaat schrikbarend hard en minerale uitputting is nakend. Die mogelijke toekomstige schaarste aan grondstoffen noopt tot nadenken. Individualistisch kapitalisme (zoals gevreesd wordt met bijvoorbeeld de recente bodemonderzoeken die de Belgische startup WalZinc uitvoerde op de oude mijngronden bij Kelmis) verdwijnt steeds verder uit de hedendaagse mores. Maatschappelijk en politiek wordt er meer en meer ingezet op symbiose, van mensen en culturen onder elkaar, maar ook met de natuur. Grenzen verzachten of verdwijnen zelfs zo goed als. En eensgezindheid en samenwerking brengen zelfs de sterren een stukje dichterbij.

16 Een wereld zonder zink
The Simpsons (S03E16),
Bart the Lover, film, 1992

Zink lijkt soms onzichtbaar: het is een bouw materiaal dat niet altijd opvalt, we kennen het vooral van alledaagse gebruiksvoorwerpen en bouw elementen waardoor het vaak onder de radar blijft. Maar zink

is meer dan slechts die klassieke dakgoot. Zink is het vierde meest gebruikte metaal ter wereld, een industrie die wereldwijd 35 miljard euro waard is. Vandaag wordt het meeste zink in Australië, Peru en China gewonnen, maar het gebruik is nog altijd wereldwijd: in de staalindustrie of in andere legeringen, zoals messing dat toepassingen kent van deurknoppen tot muziekinstrumenten. In de bouwindustrie werd nooit eerder zoveel met zink gewerkt als vandaag. Zink komt in elektronische apparaten voor, in muntgeld, in auto-onderdelen, waterkranen en pijpleidingen, in batterijen, fotografie en in medicijnen. Opvallend detail: omdat het zo goed gerecycled kan worden, is maar liefst 60% van alle zink ooit geproduceerd nog steeds in omloop! Het is ook een natuurlijk element dat ons immuunsysteem verbetert. Zink is daarom onmisbaar.

17 Concession des Mines de Calamine de la Vieille-Montagne

Keizerlijk decreet, 1805

Terug naar de badkuip van Jean-Jacques Dony, waarmee de uitvinder Napoleon wist te overtuigen van de waarde van zink. De keizer verleende aan Dony de concessie om de mijn Altenberg (Frans: Vieille Montagne) bij Kelmis te exploiteren. Het zink dat hij daar won, verwerkte hij in de eerste fabrieken die hij opzette in de Luikse voorstad Saint-Léonard in 1809. In de reductieovens wist hij met zijn eigen uitvinding het zuiverste zink tot dan toe te winnen, dat hij kon walsen tot platen die bij de bedekking van daken gebruikt konden worden. Hoewel een succesformule, bleef het financiële profijt uit. Dony besloot tot een commerciële stunt door het loden dak van de St. Barthélemy in Luik in 1811 door een zinken exemplaar te vervangen. Helaas mocht het niet baten, ook vanwege de problemen waar de uitvinder tegenaan liep met zijn fabrieken. Toen het Napoleontische tijdperk dan ook nog eens eindigde, was Dony's mijnconcessie niets meer waard en deed hij opnieuw pogingen zijn zinkindustrie op te starten. Hij ging in zee met de rijke, Brusselse bankier François-Dominique Mosselman. De rest is geschiedenis.

Met dank aan het Rijksarchief te Eupen (B), collectie Firmin Pauquet

18 Album des usines et des établissements de la Société Adolphe Maugendre, lithografieën, 1855

Als je een fabriek midden in een woonwijk bouwt, krijg je natuurlijk te maken met boze burens. Ook in het 19e-eeuwse Luik was men zich al bewust van de gevaren van natuurvervuiling en overlast. Schadelijke

gevolgen als oversterfte en een cholera-epidemie in de wijk Saint-Léonard werden geweten aan de slechte invloed van de zinkindustrie op het welzijn van mens en dier. De rook uit de schoorstenen zat vol zinkoxide dat, als het regende, neerviel op de gewassen van de wijnboeren en hun oogst vernielde. Tegenmaatregelen werden afgedwongen via aanklachten die geadresseerd werden aan koning Willem I. Schoorstenen werden verhoogd zodat de rook verder weg bleef en 'experts' probeerden de gemoederen te sussen met hun gezondheidsonderzoeken. Directeur Charles de Brouckère liet in 1841 een onderzoekreis naar Engeland uitvoeren, waaruit nieuwe innovaties voortkwamen. Al deze ondernemingen waren niet zo zeer milieuvriendelijk maar eerder buurvriendelijk: de directie van Vieille Montagne hoopte verdere aanklachten en dwangsommen zo te voorkomen. Helaas, de publieke onrust bleef. De fabrieken in Saint-Léonard waren de eerste die onder dwang moesten sluiten.

19 The People vs. Shell Landelijke dagbladen, nieuwsverslagen, 2015-heden

Het dossier van de fabrieken in Saint-Léonard voelt verrassend hedendaags. Het is een goed voorbeeld van hoe economische overwegingen vaak aan

de basis staan van maatschappelijke conflicten. Vieille Montagne heeft onder publieke en, naar aanleiding daarvan, ook politieke druk continu moeten innoveren. Vandaag wordt het een bijna alledaags fenomeen, nu ook de groten der aarde als Shell, Tata Steel, Chemelot en andere grote vervuilers kunnen worden aangesproken op hun beleid. Actiegroepen als Urgenda en Milieudefensie spanden namens het volk succesvolle processen aan om het bewaken van de klimaatdoelen via de rechter af te dwingen. De uitspraak in mei 2021 dwingt Shell de CO₂-uitstoot drastisch te verminderen. Goed nieuws voor eenieder die het klimaat een warm hart toedraagt, maar ook een blessing in disguise voor de grote industrieën zelf? Meer dan de gevreesde financiële strop, schept deze uitspraak buiten de noodzaak ook de prikkel om versneld te verbeteren. Een normale gang van zaken zou mogelijk te veel rekening gehouden hebben met de financiële belangen van stakeholders. Het signaal aan de bedrijven is hoe dan ook gegeven.

⑳ Natura 2000 – De Weerter- en Budelerbergen

Kaart en fotografie, 2021

In Nederland bestaat er nog maar één zinkfabriek: NedZink in Budel-Dorplein – op zichzelf ook een goed voorbeeld van een door paternalistische grootindustriële vormgegeven gemeenschap. Rondom NedZink op het terrein van de Zwitserse zinkgigant Nyrstar bevindt zich een bijzonder landschap. Ruim honderd jaar wordt er al zink gewonnen in het gebied. Het onttrekken van grondstoffen en vruchtbaarheid heeft de bodem uitgeput, met metalen vervuild en zwaar uitgedroogd. Menselijke interpretatie zou dit al gauw landschapsverwoesting noemen. In wezen echter is er juist een gloednieuw landschap ontstaan met een karakteristiek aanzicht

en unieke biodiversiteit. Voor menselijke bewoning is het gebied te onvruchtbaar, waardoor het landschap niet door bebouwing is aangetast, maar in plaats daarvan bewaard is gebleven en nu als Natura 2000-gebied beschermd kan worden. De zinkindustrie heeft daarmee ontegenzeggelijk een impact op de natuur, maar dat hoeft niet altijd negatief te zijn.

㉑ Natura 2000 – Het Geuldal

Kaart en fotografie, 2021

De overblijfselen van de zinkindustrie zijn in de Euregio, met het saneren van de landschappen, bedolven onder nieuwe natuur. Maar de werking van zink op het landschap laat zich ook buiten de landsgrenzen van het voormalige Neutraal Moresnet voelen. De Geul was eeuwenlang een voorname transportroute van zink en heeft door de sterke meandering hoge dichtheden zware metalen afgezet in de Zuid-Limburgse bodem. Niet alleen is de Geul vandaag nog altijd één van Nederlands meest vervuilde rivieren (maar liefst 50% van de zware metalen die door de Maas in zee worden gelost, zijn afkomstig uit de Geul), maar ook is de metalendichtheid in de bodem zelf funest voor veel natuur. Eén unieke bloem ontstond er hierdoor wel: het zinkviooltje dat van nature alleen in dit deel van de wereld voorkomt. Nu doet er zich een tegenstrijdigheid voor: pogingen worden ondernomen om de Geul te verschonen en daarmee het typerende landschap te herstellen en beschermen – maar zonder dat vervuilde water verdwijnt de voedingsbodem voor de unieke zinkflora. Het zinkviooltje wordt met bescherming bedreigd.

22 Het Zinkviooltje

Ulrike Rehm & Beate Reinheimer,
sculpturen, 2021

Zeg 'zink' en elke Zuid-Limburger vult aan met '...viooltje'. Het frêle bloempje is bijna een symbool voor onze regio. De bijzondere ontstaansomstandigheden kennen veel mensen dan weer niet. Het zinkviooltje groeit namelijk alleen op grond die met zware metalen is vervuild, door overstromingen van de Geul, een belangrijke vervoerroute vanuit Kelmis. Omdat er rond Kelmis hevige zinkexploitatie was, komt het zeldzame zinkviooltje van nature alleen in dit deel van de wereld voor. Maar de zinkflora – er bestaat ook zinkschapengras, zinkboerenkers en zinkblaassilene – is inmiddels een bedreigde soort. Van het zinkschapengras bestond er nog maar één pol in Nederland: tijdig ingrijpen heeft het plantje kunnen redden door nieuwe aanplanting bij het Zuid-Limburgse Cottessen. De voormalige Mijnzetel van Blieberg (Frans: Plombières, waar veel lood werd gewonnen) is nu een natuurreservaat. Kunstenaars Rehm en Reinheimer hebben deze lentebloeiers symbolisch gered van de ondergang door ze in zink zelf te veeuwigen.

Met dank aan Thomas Eyck

23 Silent Canary

Filippo Ciriani, fotoserie, 2019

Industrie is een indringer in stad en land met een onuitwisbare impact op een gemeenschap. De minerale exploitatie die door Vieille Montagne heeft plaatsgevonden heeft zijn sporen achtergelaten in het landschap van de Euregio, dat na de sluiting van de mijnen zorgvuldig is hersteld over de loop van enkele decennia. Vandaag zijn die ingrepen die zorgen dat we ons dat radicaal andere verleden helemaal niet meer kunnen voorstellen de enige, stille getuigen die in het landschap nog refereren aan Vieille Montagne. Ook Kelmis zelf, dat zijn hele raison d'être aan de industrie te danken had, herdenkt in zijn alledaagsheid – zijn huizen en zijn straten – aan de alomvattendheid van het bedrijf dat er nu niet meer is. Deze serie van de Italiaanse fotograaf Filippo Ciriani draait daarom om een afwezigheid, een Vieille Montagne-vormig gat, waarbij de mensen en de architectuur in de zwartwitbeelden verwijzen maar niet direct verbeelden. De geschiedenis van zink zweeft in het lokale onderbewustzijn.

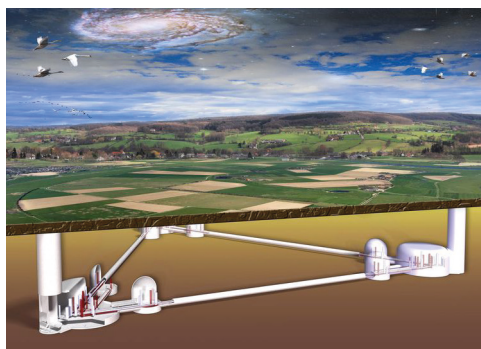
24 Zinkwit en zwart puin

Dear Hunter, installatie, 2021

De Maas-Rijn Euregio laat zich kennen door een zacht glooiend landschap met pittoreske dorpen en boerderijen. Het voorzichtige reliëf van de natuurlijke heuvels wordt sinds een ruime eeuw overtroffen door de menselijke puinbergen die getuigen van industriële exploitatie. In Parkstad en rond Luik prijken krankzinnige vergezichten van kunstmatige bergen aan de horizon; rond Kelmis en Plombières zijn de zink- en loodpuinkuilen en in Maastricht het ENCI-terrein verworden tot herstelde natuur- en recreatiegebieden. Het landschap wordt gedramatiseerd door industriële inmenging en onbedoeld romantischer gemaakt als tegenreactie op de uitbuiting en -putting uit het verleden. Niet slechts een nagedachtenis aan het verleden, maar tegelijk ook een angst voor de toekomst:

vooral in Wallonië bestaat nog een vrees voor de terugkeer van de mijnbouw. Industriebodemoeder Wazinc voerde in 2019 zelfs al nieuwe bodemonderzoeken uit! De grondrijkgdom in en rond het inmiddels verdwenen Neutraal Moresnet is nog altijd enorm: buiten lood, zink en cadmium wordt er uit de mineralen ook indium en germanium gewonnen, bijproducten van de oude zinkindustrie. Deze metalen worden veel gebruikt in moderne elektronica en telecommunicatie, van smartphones tot elektrische auto's en zonnepanelen. De vraag naar deze metalen groeit, de schaarste ervan stijgt en de grond waarop wij in de Euregio leven wordt er alsmaar kostbaarder door. Hoe lang duurt het dan nog totdat de grond hier opnieuw geëxploiteerd en uitgeput wordt?

25 Einstein Telescope
Nikhef/Marco Kraan,
renderingen en impressies,
2019-2021

De Maas-Rijn Euregio laat zich kennen door grenzen: landsgrenzen, taalgrenzen, gemeenschapsgrenzen. 'Grenzeloos' en 'grensoverschrijdend' worden er in dezelfde adem genoemd. Maar elke notie van 'grens' vervaagt zodra de diepe ondergrond wordt opgezocht. De Euregio dingt mee naar een internationaal miljardenproject: de Einstein Telescope,

een geavanceerd observatorium dat zwaartekrachtsgolven meet en onderzoek doet naar de geboorte van het universum. Daar is een ondergrondse constructie voor nodig van drie armen van elk 10 kilometer lang op 200 tot 300 meter diepte. Dit enorme project strekt zich uit onder Nederland, België en Duitsland en is letterlijk grensoverschrijdend. De Euregio zou een geschikte locatie zijn vanwege het sterke ecosysteem aan kennisinstellingen en hightechbedrijven, maar ook vanwege de rust en de stabiele bodem. Tenminste: zolang er geen nieuwe mijnbouw ontstaat! De angst over de heropening van de zink-, lood- en steenkoolmijnen en nieuwe delving van zeldzame metalen als indium en germanium worden daarom niet alleen onder de lokale bevolking gevoeld. Uiteindelijk maken strenge milieucriteria een terugkeer van de mijnbouw onwaarschijnlijk, maar een opmerkelijke reflectie tekent zich wel af: waar er vroeger een onderaardse stilte heerste in de beklemmende mijntunnels, zoeken we nu juist de verstilling op in het alomvattende heelal.

Met dank aan Nikhef/Martine Oudenhoven

BIJSCHRIFTEN- OVERZICHT

BIJSCHRIFTEN- OVERZICHT

GANG (P. 6–8)

- ① De geboorte van het moderne Parijs
Fotobewerking, 2021
- ② Dakdekkerstekort verandert aangezicht Parijs
RTL, nieuwsverslag, 1 april 2021

ATRIUM (P. 12–15)

- ③ De veelzijdigheid van een massaproduct
Sculpturen, architectuuronderdelen, objecten, ca. 1880–1920
- ④ De catalogus van Lorenz Sporer
Münchener Metallornamenten & Blitzableiter Artikelfabrik
Lorenz Sporer, München, publicatie, 1905

- ⑤ Mit Zinkblech verkleidete Bauten in Ostbelgien
Immel Kamp, fotografie, 1978–1982

ZWARTE ZAAL (P. 16–19)

- ⑥ Wat is er nodig om zink te krijgen?
Grondstoffen en attributen, ca. 1870–1920
- ⑦ Statuts de la Caisse des Ouvriers
Société de la Vieille Montagne, publicatie, 1856
- ⑧ Albums de St Paul de Sinçay
Société de la Vieille Montagne, fotografie, 1868

WITTE ZAAL (P. 20—25)

- ⑨ **Karte des Neutralen Gebietes Moresnet**
Landkaart, ca. 1840
- ⑩ **Kelmis als hoofdstad: straatbeelden en postkaarten**
Fotografie, ca. 1900
- ⑪ **Toerisme aan het vierlandenpunt**
Postkaarten, ca. 1900
- ⑫ **Amikayo – Marche, op. 11**
Willy Huppermann, muziek, 1908
- ⑬ **Volledige grammatica van het Esperanto**
L.L. Zamenhof, publicatie, 1905
- ⑭ **Proclamation aux habitants de Moresnet-Neutre**
Provincie Luik, plakkaat, 1919
- ⑮ **Het vergeten land van Moresnet**
Fred Djs en Bureau Beekvisser, film, 1990

GROTE ZAAL (P. 26—32)

- ⑯ **Een wereld zonder zink**
The Simpsons (S03E16),
Bart the Lover, film, 1992

- ⑰ **Concession des Mines de Calamine de la Vieille-Montagne**
Keizerlijk decreet, 1805
- ⑱ **Album des usines et des établissements de la Société**
Adolphe Maugendre,
lithografieën, 1855
- ⑲ **The People vs. Shell**
Landelijke dagbladen,
nieuwsverslagen, 2015–heden
- ⑳ **Natura 2000 – De Weerter- en Budelerbergen**
Kaart en fotografie, 2021
- ㉑ **Natura 2000 – Het Geuldal**
Kaart en fotografie, 2021
- ㉒ **Het Zinkvioletje**
Ulrike Rehm & Beate Reinheimer,
sculpturen, 2021
- ㉓ **Silent Canary**
Filippo Ciriani, fotoserie, 2019
- ㉔ **Zinkwit en zwart puin**
Dear Hunter, installatie, 2021
- ㉕ **Einstein Telescope**
Nikhef/Marco Kraan
renderingen en impressies,
2019–2021

COLOFON EN DANKWOORD

Curator Remco Beckers | **Supervisie** Floor van Spaendonck | **Scenografie** Remy Kroese en Marlies Vermeulen (Dear Hunter) | **Ruimtelijke vormgeving** Dear Hunter, Joëlle Martin & Frida Stillman | **Grafische vormgeving** Janneke Janssen en Lyanne Polderman | **Productie** Ilona van den Brekel | **Onderzoeksassistent** Joachim Meeusen | **Teksten** Remco Beckers | **Vertaling** JLC Coburn | **PR** Yongbloed | **Constructie** Reinier van der Meer, Fran Hoebergen, Charlotte Koenen, Daniël de Jong, Emanuel Riksen | **Video-edit** Ron Ramaekers

Met dank aan Roger Baltus | John Brouwers | Tom Cremer | Fred Dijs | Arjen van Gerwen | Brenda Guesnet | Dionne Hendriks | Els Herrebout | Ernst Homburg | Kringloop Zuid | Dirk van de Leemput | Nikhef | Martine Oudenhoven | Agnes Paulissen | Fam. Pauquet | Arnaud Péters | Elena Marcos | Omayra Mingels | Joes Minis | Servé Minis | Joachim Moreau | Johannes Mussehl | Céline Ruess | Martijn Rumpen | Universala Esperanto Asocio | Jarno van Wely | Roel van de Wetering

Met medewerking en bijdragen van Brouwers Zink | Filippo Ciriani | Stefan Cools | Einstein Telescope | Thomas Eyck | Gemeente Maastricht | IKOB, Eupen (B) | Irmel Kamp | Maison de la Métallurgie et de l'Industrie, Luik (B) | Museum Vieille Montagne, Kelmis (B) | Museum Zinkhütter Hof, Stolberg (D) | NedZink | Ulrike Rehm & Beate Reinheimer (RaR) | Rijksarchief te Eupen (B) | Rijksarchief te Luik (B) | De Zinkmeesters

provincie limburg

stimuleringsfonds
creatieve industrie

ELEMENTS

IK
OB

